

Magdalena Jaszczyk

Nauczanie języka obcego za pomocą komunikatora internetowego Skype z wykorzystaniem wirtualnej tablicy w formie Google Docs

---

Lingwistyka Stosowana / Applied Linguistics / Angewandte Linguistik nr 14,
57-64

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena JASZCZYK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Nauczanie języka obcego za pomocą komunikatora internetowego Skype z wykorzystaniem wirtualnej tablicy w formie Google Docs

Abstract:

Foreign language teaching via instant messenger Skype and web-based word processor Google DOCS as a virtual board

The article is a report on the author's own foreign language teaching experience via Skype and Google Docs and focuses on the practical information about this type of online teaching. The main aim is to show advantages of using Google Docs as a virtual board in connection with instant messenger Skype in foreign language teaching. The present paper emphasizes the necessity of using Google Docs in foreign language teaching via Skype. It discusses also competences of teachers willing to use these tools in their work.

Wstęp

Nauka języków obcych za pośrednictwem komunikatora internetowego Skype nie jest zupełnie nowym pomysłem. Ten sposób nauczania praktykuje wiele korepetytorów a nawet niektóre szkoły języków obcych. Dla efektywności nauczania za pomocą komunikatora internetowego Skype ważne jest również wykorzystanie narzędzi, które oferuje Internet, i których brakuje w kontekście lekcji języka obcego odbywających się tylko w ramach programu Skype. Jak powinien więc wyglądać warsztat pracy nauczyciela, który naucza za pośrednictwem Skype'a? Jakie kompetencje powinien posiadać nauczyciel, aby móc skutecznie nauczać języka obcego za pomocą Skype'a? Celem niniejszego artykułu jest podjęcie próby odpowiedzi na te pytania oraz dostarczenie praktycznych informacji, opartych na wieloletnim doświadczeniu zdalnego nauczania i uczenia się języków obcych z wykorzystaniem opisanych narzędzi.

1. Perspektywa nauki online

Zanim przejdę do odpowiedzi na pytanie, jak powinien wyglądać warsztat pracy nauczyciela nauczającego za pośrednictwem komunikatora internetowego Skype, chciałabym zwrócić uwagę na samą istotę nauczania i uczenia się języka obcego online. Otóż, według E. Gajek (2004: 8) nauczanie języków obcych online jest konieczne i przyszłościowe, nie tylko ze względu na zmieniające się potrzeby społeczeństwa, ale również ze

względu na coraz większe potrzeby samych instytucji edukacyjnych: „Z perspektywy europejskiej widać jasno określone priorytety sformułowane w strategii lizbońskiej dotyczącej edukacji. Mimo problemów, są one dość konsekwentnie wprowadzane w życie. Poszanowanie różnorodności językowej i kulturowej, konieczność uczenia się przez całe życie oraz rozwój e-learningu stawiają wyzwania, które mogą być podjęte z uwzględnieniem (...) potrzeb instytucji, która podejmuje realizację tej formy nauczania w ramach własnej oferty kursów.” (zob. E. Gajek 2004: 8).

Rosnąca popularność tej formy nauki oraz jej atrakcyjność ze względu na czas i koszty sprawiają, że instytucje edukacyjne, takie jak szkoły językowe, są zmuszone konkurować ze sobą we wprowadzaniu udogodnień dla współczesnego, coraz bardziej wymagającego ucznia. To zjawisko można zaobserwować również w ofertach korepetytorów języka obcego prowadzących zajęcia indywidualne lub grupowe.

Abstrahując od wspomnianych wyżej zalet tej formy nauki, a więc ekonomizacji czynności związanych z dojazdem oraz innowacyjności sposobu nauczania, należy jeszcze wspomnieć o jednym aspekcie, a mianowicie o zasadniczych zmianach w sposobach komunikacji wśród młodszego pokolenia. Ta forma nauki jest w związku z tym nie tylko dopasowana do aktualnych zainteresowań ucznia, ale również pomaga wykorzystać i pogłębić jego kompetencje medialne w zdobywaniu wiedzy.

W odniesieniu do literatury przedmiotu na uwagę zasługują również artykuły podejmujące szerzej zagadnienie nowych mediów w dydaktyce (zob. S. Adamczak-Krysztofowicz/ A. Stork 2013) oraz o podobnej tematyce eTwinning (zob. E. Gajek 2012), tandemy elektroniczne, blogi, community wideoczaty (zob. D. Bucko/ A. Prizel-Kania 2012, P. Rybszleger 2013, G. Gorąca-Sawczyk 2014) oraz platformy edukacyjne (zob. M.M. Suárez 2014).

2. Kompetencja medialna nauczyciela

E. Gajek (2004: 7) podejmuje próbę omówienia najważniejszych umiejętności, które powinien posiadać nauczyciel języków obcych nauczający w systemie online. Są to:

- a) doskonała sprawność w korzystaniu z narzędzi e-learningowych, w tym umiejętność umieszczania na platformie materiałów edukacyjnych;
- b) umiejętność dyskusji w komunikacji synchronicznej i asynchronicznej;
- c) umiejętność edytowania multimedialnych materiałów tekstowych, dźwiękowych i wideo w celu dopasowania ich do potrzeb uczniów;
- d) umiejętność kierowania procesem kształcenia na odległość.

E. Zawadzka (2004: 144) uściśla zagadnienie kompetencji medialnej i wprowadza trzy formy tejsze:

- kompetencja techniczna – wiedza o funkcjonowaniu komputerów i umiejętność wykorzystania hard- i software'u;
- kompetencja semantyczna – umiejętność doboru odpowiednich materiałów i ich selekcji, rozumienia i interpretacji;
- kompetencja pragmatyczna – umiejętność celowego zastosowania dostępnych za pomocą mediów materiałów, zgodnie z ich przeznaczeniem i w zależności od potrzeb.

W ankiecie dotyczącej kompetencji medialnej przeprowadzonej przez B. Biechele/

D. Böttcher/ R. Kittner (2001: 352) jedynie 10% nauczycieli uwzględniło kompetencję techniczną jako ważną, 22% skupiło się na kompetencji pragmatycznej, natomiast tylko 6% nauczycieli skoncentrowało się na komponencie semantycznym. E. Zawadzka (2004: 144) uważa, iż większość nauczycieli nie tylko nie posiada kompetencji medialnej, ale i posiada ogólnikową i „fragmentaryczną” wiedzę na jej temat, ponadto tylko 1/3 badanych uważa komputery za ważną pomoc w nauce języka obcego. W związku z tym należy zwrócić uwagę na kompetencję medialną już w trakcie procesu kształcenia nauczycieli. Umiejętność pracy z komunikatorem internetowym Skype i narzędziem e-learningowym Google Docs, sprawność ich prawidłowego wykorzystania na lekcji języka obcego oraz odpowiedni dobór materiałów są niewątpliwie jednymi z najważniejszych kompetencji nauczyciela pracującego w tym systemie, dlatego też w kolejnej części artykułu zostaną opisane wymagania techniczne, praktyczne wskazówki pracy z wykorzystaniem tej technologii oraz dobór odpowiednich materiałów dydaktycznych.

3. Skype + Google Docs

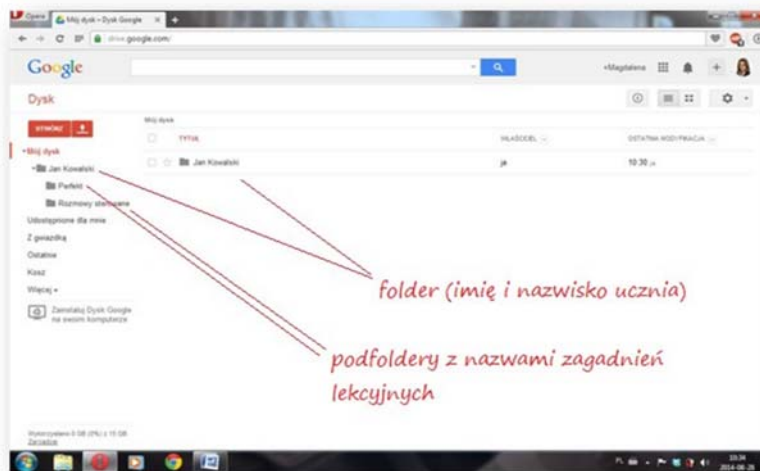
Wykorzystanie wyłącznie komunikatora internetowego Skype nie zagwarantuje sukcesu na lekcji języka obcego. Jednym z zarzutów wobec nauki języków obcych wyłącznie za pomocą komunikatora Skype jest bowiem ograniczona możliwość pracy z materiałami dydaktycznymi. Uczeń może dzielić z korepetytorem ekran komputera, ale jest to funkcja jednokierunkowa, a więc korepetytor i uczeń nie mogą edytować danego dokumentu w tym samym czasie. Brak możliwości edycji tych materiałów na bieżąco powoduje, że lekcja języka obcego za pomocą Skype’a traci znacznie na jakości. Kolejną kwestią jest brak możliwości gromadzenia materiałów dydaktycznych w ramach komunikatora internetowego Skype. Z tego powodu korepetytor zwykle zmuszony jest do wysłania materiałów dydaktycznych wcześniej na skrzynkę mailową ucznia, co jest często dość czasochłonne, zwłaszcza jeśli prowadzimy lekcje indywidualne dla większej liczby uczniów. Jak więc sprawić, aby lekcje języka obcego przez Skype’a nie traciły na jakości z powodu braku możliwości efektywnej pracy z materiałami dydaktycznymi w czasie rzeczywistym? W tym celu można z powodzeniem wykorzystać bezpłatne narzędzie e-learningowe dostępne w języku polskim, a mianowicie Google Docs. Jest to idealny sposób na połączenie lekcji odbywających się za pomocą Skype’a z gromadzeniem materiałów dydaktycznych edytowanych przez nauczyciela i ucznia w czasie rzeczywistym. Google Docs pełnią funkcję wirtualnej tablicy. Zarówno nauczyciel, jak i uczeń mogą w tym samym czasie edytować zawartość plików typu Word, Excel lub PowerPoint. Jego zaletą jest możliwość tworzenia i gromadzenia materiałów, układania ich w foldery oraz możliwość ich archiwizacji lub też druku w każdej chwili. To narzędzie znacznie ułatwia pracę z tekstem, również w przypadku lekcji poświęconych konwersacjom. Nauczyciel może podczas lekcji wprowadzać do pliku tekstowego typu Word słowa czy też zwroty przydatne w konwersacji lub też słowa których uczeń nie potrafi zapisać – uczeń śledzi ten plik na bieżąco. Cały plik tekstowy można następnie zarchiwizować lub wydrukować. Jest to duże udogodnienie, zwłaszcza jeśli do tej pory pracowaliśmy tylko z oknem czatowym w ramach programu Skype lub też z plikiem tekstowym, który wysyłaliśmy na skrzynkę pocztową po zakończeniu lekcji. Pliku tekstowego uczeń i tak nie mógł zobaczyć podczas zajęć.

4. Wymagania techniczne

Do przeprowadzenia lekcji języka obcego za pomocą komunikatora internetowego Skype i narzędzia e-learningowego Google Docs, które będzie służyć jako wirtualna tablica, potrzebne więc będą konto Skype oraz konto pocztowe Google lub Gmail. Założenie tych kont w wersji podstawowej, a tylko taka jest nam potrzebna do lekcji języka obcego za pomocą Skype'a i Google Docs, jest bezpłatne. Wspominając o wskazówkach technicznych należy pamiętać, że edycja dokumentów w programie Google Docs nie jest możliwa na urządzeniach mobilnych typu Smartfon, działających w oparciu o oprogramowanie typu Android. Tak więc, lekcja języka obcego prowadzona za pomocą Skype'a i z wykorzystaniem Google Docs może się odbywać tylko za pomocą laptopa lub komputera stacjonarnego.

5. Wskazówki praktyczne

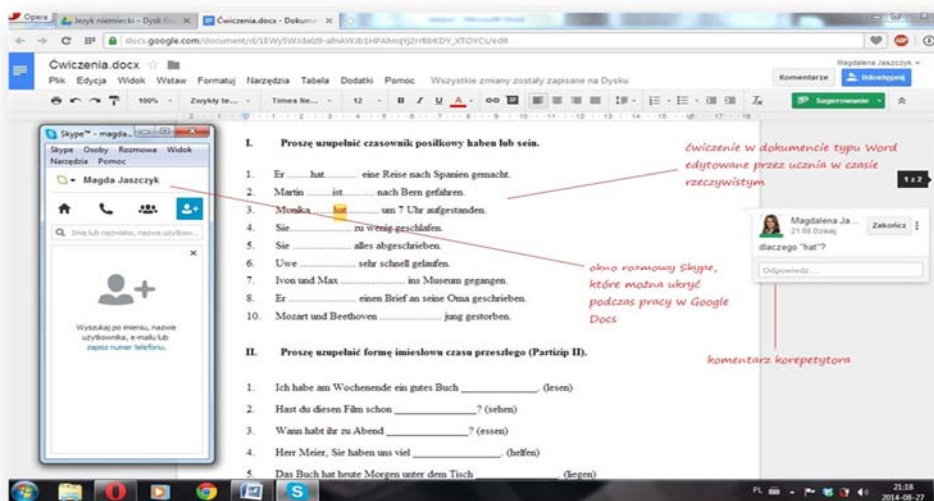
Jak wygląda lekcja języka obcego oraz warsztat pracy korepetytora pracującego z komunikatorem internetowym Skype oraz narzędziem e-learningowym Google Docs? Łącząc się z uczniem za pomocą Skype'a, korepetytor podaje link do danego dokumentu Google, który będzie edytowany przez ucznia oraz lektora w trakcie prowadzenia zajęć. Lektor może również udostępnić dany dokument Google poprzez wpisanie w oknie udostępniania e-maila ucznia, któremu chce udostępnić dany plik lub folder. W ramach dysku Google nauczyciel może tworzyć foldery, a w nich archiwizować dokumenty, które później będzie udostępniał poszczególnym uczniom. Jest to niezwykle wygodny sposób organizacji warsztatu pracy zarówno dla nauczyciela, jak i dla samego ucznia.

Rysunek 1. Organizacja materiałów dydaktycznych w Google Docs

Dodatkowym udogodnieniem jest możliwość dodawania komentarzy podczas edycji plików. Korepetytor może dodać komentarz do dowolnej części dokumentu podczas wypełniania ćwiczeń przez ucznia, na przykład gdy ten popełni błąd. Okno komentarza pojawia się wtedy po prawej stronie dokumentu, a sam komentarz opatrzony jest dokładną godziną jego dodania oraz oknem odpowiedzi (zob. Rysunek 2.).

Zaletą tego narzędzia jest również to, iż kursory osób, które edytują dany dokument są oznaczone różnym kolorem, ułatwia to lepsze monitorowanie wprowadzanych zmian. Wiele osób zastanawia się, czy dokument Google Docs może być edytowany przez więcej niż dwie osoby, zwłaszcza w przypadku, gdy nie znajdują się one w tym samym pomieszczeniu. Otóż tak! W ramach niniejszego artykułu skupiam się na zajęciach indywidualnych, jednak jeśli korepetytor prowadzi zajęcia za pomocą komunikatora Skype z większą liczbą osób w tym samym czasie, a więc zajęcia grupowe, każda z tych osób, po udostępnieniu zawartości dokumentu przez nauczyciela, będzie mogła edytować na bieżąco dany materiał dydaktyczny, a wszyscy użytkownicy będą mogli obserwować zmiany w czasie rzeczywistym.

Rysunek 2. Warsztat pracy nauczyciela podczas lekcji języka niemieckiego przez Skype'a z zastosowaniem Google Docs

6. Materiały multimedialne, dydaktyczne i e-podręczniki

W kontekście wielowymiarowości procesu przyswajania języka istotne jest wykorzystanie materiałów multimedialnych w postaci plików audio lub wideo. Wykorzystanie tych materiałów multimedialnych na lekcji języka obcego za pomocą Skype jest również możliwe dzięki Google Docs, wystarczy przenieść plik audio lub wideo do Google Docs i udostępnić je uczniowi.

Aby móc edytować materiały dydaktyczne stworzone przez nauczyciela w ramach Google Docs, należy zapisać je w formacie DOC. Opracowywanie poszczególnych materiałów do nauki języka obcego przez korepetytora ma wiele zalet, między innymi wspomnianą już możliwość dostosowania nauczanych treści nauki do potrzeb ucznia. Tworzenie takich materiałów jest jednak procesem bardzo czasochłonnym. W tym wypadku można skorzystać z bezpłatnych lub płatnych materiałów dydaktycznych, jakie oferuje nam Internet.

Darmowe materiały dydaktyczne, na przykład do nauki języka niemieckiego, w wersji elektronicznej z możliwością edycji znajdziemy m.in. na stronach:

- <http://materialy.niemiecki.cp.win.pl/> – pliki są spakowane (WinRar) i dostępne w formacie PDF lub DOC;
- http://www.cornelsen.de/pluspunkt_deutsch/1.c.2838854.de – pliki można pobrać zarówno w formacie PDF, jak i DOC dostępne dla poziomów A1, A2 i B1;
- <http://www.goethe.de/ins/ca/lp/prj/grh/duw/ueb/deindex.htm> – strona internetowa Goethe Institut Toronto. Pliki można pobrać zarówno w formacie PDF, jak i DOC.

W kontekście opisanych przez C. Ślusarczyka (2013: 4) głębokich przeobrażeń, jakim podlegają istniejące systemy edukacyjne, polegających przede wszystkim na planowanym zastąpieniu podręczników w wersji papierowej podręcznikami w wersji elektronicznej, perspektywa pojawienia się na rynku większej ilości podręczników multimedialnych do nauki języka obcego staje się coraz bliższa. Taki podręcznik, wyposażony dodatkowo w możliwość edycji jego treści, byłby elektronicznym odpowiednikiem tradycyjnego podręcznika w wersji papierowej, który z powodzeniem można wykorzystać na lekcji języka obcego odbywającej się przez komunikator internetowy Skype za pomocą narzędzia e-learningowego Google Docs. E-podręcznik należałoby wtedy umieścić na dysku Google i udostępnić uczniowi. Warunkiem technicznym, jaki jednak musi spełniać podręcznik multimedialny w pracy z narzędziem Google Docs, jest możliwość jego edycji, a więc taki podręcznik musiałby być zapisany w formacie DOC.

7. Badanie ilościowe i jakościowe

Na potrzeby niniejszego artykułu przeprowadzone zostały 4 kwestionariusze wywiadu w formie pisemnej oraz 29 ankiet wśród osób nauczających oraz uczących się języków obcych. Badanie jakościowe miało na celu zebranie opinii osób, które uczą się języka niemieckiego za pomocą komunikatora internetowego Skype w połączeniu z Google Docs, natomiast badanie ilościowe miało na celu zebranie informacji na temat liczby osób uczących się lub nauczających języka obcego za pośrednictwem komunikatora internetowego Skype z wykorzystaniem innych narzędzi, w tym również Google Docs. Połączenie badania ilościowego z jakościowym, a więc triangulacja metodologiczna, pozwala na uzyskanie bardziej wiarygodnych i pogłębionych wniosków, które nie mogłyby zostać wyciągnięte wyłącznie z jednego typu badań.

W badaniu ilościowym uczestniczyły 23 kobiety oraz 6 mężczyzn w wieku od 15 do 50 lat, którzy uczą się lub nauczają języka obcego przynajmniej od 2 lat. Badanie zostało przeprowadzone w dwóch miejscach, podczas wykładu otwartego skierowanego do nauczycieli języków obcych i uczniów oraz wśród studentów specjalizacji glottodydaktycznej lingwistyki stosowanej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Najważniejsze wnioski są następujące. 25 osób nie miało do czynienia z komunikatorem internetowym Skype w nauce lub nauczaniu języka obcego, natomiast 5 osób przyznało, iż korzystało z komunikatora internetowego Skype, ale tylko w nauce języka obcego. Trzy osoby z pięciu, które korzystały z komunikatora Skype w nauce języka obcego, nie korzystały przy tym z dodatkowych narzędzi internetowych. Natomiast pozostałe dwie osoby w nauce języka obcego przez Skype'a korzystały dodatkowo z takich narzędzi, jak czat, facebook czy też podcasty. Czat oraz facebook pozwalają na korespondencję w

czasie rzeczywistym, jednak nie pozwalają na edycję materiałów dydaktycznych w czasie rzeczywistym oraz na gromadzenie materiałów dydaktycznych, podczas gdy Google Docs posiada tę możliwość, dzięki czemu zapewnia dobrą organizację warsztatu pracy nie tylko dla nauczyciela, ale również dla ucznia.

W badaniu jakościowym uczestniczyły cztery kobiety w wieku 14, 16, 27 i 45 lat, które uczą się języka niemieckiego przynajmniej od 3 lat. Najważniejsze wnioski są następujące. Na pytanie o skuteczność nauki zdalnej języka obcego za pomocą Skype'a i Google Docs respondentki odpowiedziały jednogłośnie, że są one bardzo dobre. Ponadto trzy respondentki przyznały, iż nauka języka niemieckiego za pomocą komunikatora internetowego Skype i narzędzia e-learningowego Google Docs w pełni wystarcza im, aby osiągnąć optymalne wyniki nauki. W kontekście nauki online bardzo często jako wadę przytacza się brak możliwości osobistego kontaktu z nauczycielem. Wyniki kwestionariusza jednoznacznie wskazują, iż osobom uczącym się w tym systemie nie brakuje kontaktu osobistego z nauczycielem. Jedna z respondentek dodała, iż kontakt pozostaje osobisty – widzi nauczyciela i słyszy go. Kolejnym ważnym aspektem, który został poruszony w badaniu, jest nauka obsługi programu Google Docs. Respondentki przyznają, iż nie miały problemu z nauczeniem się obsługi Google Docs, co więcej, przyswoiły tę wiedzę już na pierwszych czy też drugich zajęciach. Jako główną zaletę nauki w tym systemie respondentki podają zaoszczędzony czas, natomiast jako wadę – zdarzające się czasami problemy techniczne z komunikatorem internetowym Skype.

8. Podsumowanie

Podsumujmy więc najważniejsze zalety Google Docs w odniesieniu do lekcji języka obcego odbywającej się poprzez komunikator internetowy Skype:

- 1) Możliwość pracy z materiałami dydaktycznymi w czasie rzeczywistym, w tym możliwość ich tworzenia, edytowania i komentowania już istniejącego dokumentu.
- 2) Dobra organizacja warsztatu pracy:
  - a) możliwość tworzenia folderów i podfolderów;
  - b) wszystkie materiały dydaktyczne w jednym miejscu;
  - c) szybki dostęp do materiałów dydaktycznych z każdego urządzenia.
- 3) Możliwość udostępnienia materiałów dydaktycznych większej liczbie użytkowników w tym samym czasie w trakcie na przykład zajęć grupowych.
- 4) Brak utraty materiałów dydaktycznych w przypadku awarii komputera – wprowadzane zmiany zapisywane są na bieżąco.

Reasumując, lekcje języka obcego odbywające się przez komunikator internetowy Skype mogą stać się jeszcze bardziej atrakcyjne dzięki wykorzystaniu narzędzia e-learningowego Google Docs. Zapewnia ono nie tylko dobrą organizację warsztatu pracy korepetytora, ale powoduje również, że uczeń skupia się na nauce języka obcego, a nie problemach technicznych, wynikających z braku możliwości efektywnej pracy z materiałami dydaktycznymi w ramach pracy jedynie z komunikatorem internetowym.

Według J. Krajek (2011: 118) „waga narzędzi technologicznych w społeczeństwie informacyjnym jest nie do przecenienia (...), w dziedzinie edukacji językowej wydaje się, że wykorzystywanie technologii informacyjnej i komunikacyjnej wchodzi w fazę

normalizacji”. Dlatego ważne jest, aby w dziedzinie dydaktyki językowej popularyzować wiedzę na temat nowatorskich i wartościowych tendencji nauczania i uczenia się języków obcych nie tylko z uwzględnieniem nauczania tradycyjnego, ale również nauczania zdalnego. Zadaniem niniejszego artykułu było wskazanie możliwości, jakie oferują nauczycielom technologie informacyjne i komunikacyjne (TIK), a w szczególności komunikator internetowy Skype w połączeniu z narzędziem e-learningowym Google Docs.

Bibliografia

- Adamczak-Krysztofowicz, S./ A. Stork (2013), *Unterrichtsmaterialien via elektronische Medien grenzüberschreitend entwickeln. Ausgewählte Ergebnisse eines Kooperationsprojekts zwischen Studierenden aus Poznań und Marburg*, (w:) S. Chudak (red.), *Fremdsprachenunterricht – omnimedial? Frankfurt a. M.*, 147–159.
- Biechele, B./ D. Böttcher/ R. Kittner (2001), *Ausgewählte Ergebnisse einer empirischen Untersuchung zu subjektiven Theorien*, (w:) Info DaF 4, 343–368.
- Bucko, D./ A. Prizel-Kania (2012), *Wędrowki po globalnej sieci, czyli o możliwościach wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnej w kształceniu językowym*, (w:) *Języki obce w szkole* 3, 46–51.
- Centrum pomocy Edytory Dokumentów Google, (URL <https://support.google.com/docs/?hl=pl#topic=1382883>). [Pobrano 05.02.2015].
- Gajek, E. (2004), *Nauczanie języków online*, (w:) *E-mentor* 2/4, 7–8.
- Gajek, E. (2012), *Komunikacja językowa i międzykulturowa uczniów w projektach eTwinning*, (w:) *Języki obce w szkole* 3, 37–41.
- Gorąca-Sawczyk, G. (2014), *Bewusstes Fremdsprachenlernen mit bloggenden Lehrenden*, (w:) S. Adamczak-Krysztofowicz/ A. Szczepaniak-Kozak (red.), *Kultur-Kommunikation-Kreativität-Reflexivität. Aktuelle Beiträge zum universitätären Fremdsprachenunterricht*. Frankfurt a. M., 169–180.
- Krajek, J. (2011), *Cel kształcenia językowego – umiejętność posługiwania się technologią informacyjną i komunikacyjną*, (w:) H. Komorowska (red.), *Nauka języka obcego w perspektywie ucznia*. Warszawa.
- Rybszleger, P. (2013), *WWW-basierte soziale Netzwerke und Fremdsprachenlernen. Deutschsprachige Lerner-Communitys und ihre Rolle in der Förderung der interkulturellen kommunikativen Kompetenz*, (w:) S. Chudak, (red.), *Fremdsprachenunterricht – omnimedial? Frankfurt a. M.*, 167–177.
- Samouczek dokumentów i arkuszy Google, (URL <http://www.google.com/google-ds/intl/pl/tour6.html>). [Pobrano 03.02.2015].
- Schönwald, I. (2004), *Wdrażanie systemu zdalnego nauczania jako proces wprowadzania zmian nauczani*, (w:) *E-mentor* 1, (URL <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/3/id/34>). [Pobrano 03.03.2015].
- Suaréz, M.M. (2014), *Multimodality in e-portfolios: Has learning languages ever been so complicated?* (w:) S. Adamczak-Krysztofowicz, A. Szczepaniak-Kozak (red.), *Kultur- Kommunikation-Kreativität-Reflexivität: Aktuelle Beiträge zum universitätären Fremdsprachenunterricht*. Frankfurt a. M., 135–146.
- Ślusarczyk, C. (2013), *E-podręcznik dostępny dla wszystkich. Poradnik dla twórców elektronicznych materiałów edukacyjnych*. Warszawa.
- Zawadzka, E. (2004), *Nauczyciele języków obcych w dobie przemian*. Kraków.